

Prof. Jerzy Tomaszewski (1930–2014)

Trudno dziś odnaleźć osobę, która równie mocno zapisała się na trwałe w historiografii tak wielu nurtów badawczych historii współczesnej, jak prof. Jerzy Tomaszewski. Zmarły 4 XI 2014 r. wybitny polski historyk prowadził w swojej karierze badania nad historią gospodarczą, polityczną (w tym dyplomacji) i przede wszystkim nad dziejami mniejszości narodowych i etnicznych. Co istotne, osiągnął we wszystkich tych nurtach pozycję niekwestionowanego znawcy i autorytetu.

Początki kariery Jerzego Tomaszewskiego, urodzonego w 1930 r., związane były z historią gospodarczą. Ekonomista z wykształcenia, szybko rozpoczął badania naukowe nad dziejami gospodarki II RP. Samodzielnie lub wspólnie z prof. Zbigniewem Landauem opublikował kilka książek i kilkadziesiąt artykułów naukowych poświęconych problematyce Polesia, bankowości polskiej i problemów ekonomicznych robotników. Na tym etapie swoich badań prof. Tomaszewski rozpatrywał problem stosunków społecznych i problemów gospodarczych II RP w ujęciu integralnym. Dostrzegał w swoich pracach zapóźnienie ekonomiczne i powiązane z nim ściśle bóleczki struktury społecznej Polesia (*Z dziejów Polesia 1921–1939. Zarys stosunków społeczno-ekonomicznych*, Warszawa 1963) na tle innych regionów II RP. Doskonała intuicja badawcza i ogromna pracowitość bardzo szybko doprowadziły Jerzego Tomaszewskiego do pomysłów napisania syntezy dziejów gospodarczych II RP. Do dziś jest praca o fundamentalnym znaczeniu nie tylko dla dydaktyki historii i historii gospodarczej, ale także w badaniach wielu zagadnień okresu międzywojennego (czterotomowe dzieło wydane wspólnie ze Zbigniewem Landauem: *Gospodarka Polski międzywojennej 1918–1939* i wiele prac opublikowanych po angielsku, np. *The Polish Economy in Twentieth Century*, New York 1985). Intensywne badania w tym zakresie, prezentowane w różnych językach, sąsiadowały z dziesiątkami opiniotwórczych i krytycznych recenzji prac poświęconych zagadnieniom historii gospodarczej ukazujących się na całym świecie. Jerzy Tomaszewski miał trudny do przecenienia dar krytykowania i polemizowania w taki sposób, by adresaci krytycznych uwag nie czuli się w żaden sposób dotknięci, przeciwnie, by odbierali Jego nawet najbardziej miazdzące uwagi jako życzliwe i przyjazne, choć z pewnością o fundamentalnym znaczeniu.

Osobowość i fachowość Profesora i jego relacje ze współpracownikami trudno mierzyć inaczej niż poprzez statystykę prac doktorskich i magisterskich, jakie powstały pod Jego bezpośrednią opieką. W gruncie rzeczy odzwierciedlają też one ewolucję zainteresowań badawczych Mistrza. To zbiór liczący 29 doktoratów i blisko 150 prac magisterskich i licencjackich pierwszej próby, poruszających tematykę od historii gospodarczej, poprzez stosunki międzynarodowe i losy państw w Europie Środkowo–Wschodniej, aż po dzieje mniejszości narodowych i etnicznych, a szczególnie dzieje Żydów.

Jerzy Tomaszewski nie bał się nowych wyzwań badawczych. Historia gospodarcza w jej syntetycznym wymiarze bardzo szybko pchnęła Go na tory badań dziejów państw Europy Środkowo-Wschodniej. Dzieje Bułgarii (*Bułgaria 1944–1971. Trudna droga do socjalizmu*, Warszawa 1989) i do końca życia uprawiana historia Czech i Słowacji (*Historia państw świata w XX wieku. Czechosłowacja*, Warszawa 1997, *Historie państw świata w XX wieku. Słowacja*, Warszawa 2011 i *Republika Czeska 1918–2013*, Warszawa 2014) wymagały ciągłego podnoszenia kwalifikacji językowych. Na zawsze zapamiętam chwilę, kiedy próbował zachęcić mnie do nauczania się węgierskiego (przekazując materiały dydaktyczne), argumentując, że on się właśnie zajął jidysz i na węgierski nie starcza mu już czasu. Był doskonałym znawcą piśmiennictwa historycznego z zakresu bohemistyki. Dziesiątki recenzji i notek bibliograficznych publikowanych po polsku i angielsku miały czytelnikom przybliżyć dorobek badaczy czeskich i słowackich w zakresie przeszłości ich państw. Wspierał aktywnie badania nad mniejszością białoruską, recenzując i publikując także prace z tej tematyki (*Robotnicy Białorusini w Polsce w latach 1918–1939*, „Acta Baltico-Slavica” 1967, t. V). Jego świat miał być wolny od uprzedzeń etnicznych, religijnych czy narodowościowych, a nauka, którą uprawiał — celem do osiągnięcia tego marzenia. Wcześniejsze badania nad historią gospodarczą i wyjątkowe uwrażliwienie na kwestie narodowościowe skierowały uwagę prof. Tomaszewskiego na dzieje mniejszości narodowych (*Ojczyzna nie tylko Polaków. Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1939*, Warszawa 1985 i *Rzeczpospolita wielu narodów*, Warszawa 1985). Szczególną uwagę Profesora przyciągała społeczność żydowska. To jej właśnie poświęcił wiele lat swoich skrupulatnych badań. Z tego okresu Jego działalności naukowej pozostało nam przede wszystkim wiele wartościowych i fundamentalnych artykułów naukowych publikowanych w Polsce („Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego”, „Przegląd Historyczny”) oraz za granicą („Polin”, „Gal-Ed”). W nich Prof. Tomaszewski skupiał się najpierw na problematyce społeczno-gospodarczej, a potem przede wszystkim na problemie praw obywatelskich (słynne: od mniejszości religijnej do mniejszości narodowej) społeczności żydowskiej. Nie unikał tematów trudnych i kontrowersyjnych społecznie. Pisał o problemie antysemityzmu i przemocy wobec Żydów, by w konsekwencji opublikować po polsku i po niemiecku pracę *Preludium Zagłady. Wypchnięcie Żydów polskich z Niemiec w 1938 r.*, Warszawa 1998 (wersja niemiecka: Osnabrück 2002).

Prekursorski charakter miały też moderowane i częściowo osobiście realizowane przez prof. Tomaszewskiego prace wydawnicze nad syntetycznym ujęciem dziejów polskich Żydów (*Niepodległa Rzeczpospolita*, w: *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce w zarysie do 1950 r.*, Warszawa 1993 i zredagowany wspólnie z A. Żbikowskim: *Żydzi w Polsce. Dzieje i kultura*, Warszawa 2001).

W ostatnich latach życia Profesor zwrócił się wyraźnie ponownie w stronę historii Czech i Słowacji, choć jego zainteresowania dziejami mniejszości narodowych wciąż pobudzały go do dodatkowych lektur z tego zakresu, których ślady odnajdujemy w dziesiątkach notek recenzyjnych publikowanych w „Przeglądzie Historycznym” i „Kwartalniku Historii Żydów”.

Duża aktywność naukowa i pisarska nie przeszkadzały prof. Tomaszewskiemu w dźwiganie pewnych obowiązków wobec społeczeństwa. Wspierał on rozmaite inicjatywy społeczne i naukowe mające na celu przeciwstawianie się ksenofobii i antysemityzmowi oraz rozwój aktywności kulturalnej i naukowej środowisk mniejszościowych. Jego działalności w tym zakresie na rzecz środowisk żydowskich nie sposób przecenić. Można by powiedzieć, że w drugiej połowie XX w. uczestniczył we wszystkich ważniejszych projektach i inicjatywach związanych z nauką i jej popularyzacją w zakresie dziejów i kultury polskich Żydów oraz je wspierał.

Serdecznie i gościnnie witany zarówno w Jerozolimie, jak i w Pradze czy Londynie, przez wiele lat w poniedziałkowe poranki przyjmował w Instytucie Historycznym UW

młodych i bardziej zaawansowanych badaczy szukających wsparcia i rady. Jestem przekonany, że liczba często bardzo osobistych i świadczących o zaangażowaniu intelektualnym prof. Tomaszewskiego opinii wystawionych rozmaitym proszącym (nie tylko własnym uczniom) w różnych językach urosła do wielkości kolejnej książki.

Pozostaje nie tylko liczący blisko tysiąc publikacji dorobek Mistrza. Pozostawił bowiem po sobie środowisko uczniów i współpracowników, którzy dają wspólne świadectwo nie tylko zainteresowań badawczych, ale także postawy moralnej i etycznej wybitnego humanisty. Jego wiedzy, wsparcia i otwartości będzie nam zawsze brakowało.

Artur Markowski
Warszawa